

SHAXSNING UMUMIY VA DEONTOLOGIK MADANIYATI O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIKLARNING XUSUSIYATLARI

Andijon viloyati Maktabgacha va makatab ta’limi boshqarmasi boshliq o‘rinbosari Omonova Gulxayo Erkinboyevna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19351774>

Annotatsiya: shaxsning umumiy va deontologik madaniyati o‘rtasidagi bog‘liqliklarning xususiyatlari, shuningdek, burch, mas’uliyat, axloqiy qoidalar va kasbiy odob me’yorlari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: deontologiya, deontologik tayyorgarlik, ma’naviy qoniqish, shaxs, burch, mas’uliyat, axloqiy qoidalar va kasbiy odob me’yorlar, yuksak ma’naviyatli.

Аннотация: Описаны характеристики взаимосвязи между общей и деонтологической культурой человека, а также долгом, ответственностью, этическими нормами и стандартами профессионального поведения.

Ключевые слова: деонтология, деонтологическая подготовка, духовное удовлетворение, личность, долг, ответственность, этические правила и профессиональный этикет, высокая духовность.

Abstract: The characteristics of the relationship between the general and deontological culture of a person, as well as duty, responsibility, ethical rules and standards of professional conduct, are described.

Key words: deontology, deontological preparation, spiritual satisfaction, personality, duty, responsibility, ethical rules and professional etiquette, highly spiritual.

Bugungi kunda oliy o‘quv yurtlarining vazifalariga kelajakda uning kasbiy va estetik-axloqiy ahamiyatini belgilaydigan kasbiy va ma’naviy-intellektual qadriyatlar va fazilatlar to‘plami bilan boyitilgan kelajakdagi yuqori malakali o‘qituvchini tayyorlash juda qiyin vazifa kiradi. Xozirgi kunda jamiyat yangi avlodni nafaqat bilimli, balki ma’naviyatli, vijdonli, mas’uliyatli qilib tarbiyalaydigan o‘qituvchilarga muhtoj. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy magsadi – yuksak ma’naviyatli, vijdonli, o‘zga xalqlarga hurmat bilan qaraydigan, umuminsonlik qadriyatlarini ulug‘laydigan shaxsni tarbiyalashdir”.

Bu borada o‘qituvchi shaxsi yetakchi rol o‘ynaydi. V.A.Suxomlinskiyning «Tarbiyachi o‘zining shaxsiyatidan boshqa vosita bilan tarbiyalay olmaydi» degan fikri aynan shuni anglatadi. Shu sababli, o‘qituvchi tayyorlashning dastlabki bosqichlaridanoq uning ma’naviy qiyofasini shakllantirilishi zarur.

Deontologik tayyorgarlik o‘qituvchining kasbiy identifikatsiyasini mustahkamlaydi, unga ma’naviy tayanch beradi. Bu nafaqat uning professional yuksalishiga, balki shaxsiy baxtiga ham xizmat qiladi. Kasbga muhabbat, maqsadli hissi, ma’naviy qoniqish deontologik asoslangan tayyorgarlik natijasida shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, deontologik jihatdan tayyorlangan o‘qituvchilarda professional yonish xavfi pastroq, ular stressli vaziyatlarda bardoshliroq va o‘z faoliyatidan qoniqish darajasi yuqoriroq bo‘ladi.

Hurmat, ishonch, adolat asosida qurilgan pedagogik munosabatlar o‘quvchilarning bilim olish motivatsiyasini, ijodiy faolligini va psixologik farovonligini oshiradi. O‘quvchi o‘zining shaxs sifatida qadrlanayotganini his qilganda, u o‘qituvchiga ishonadi, unga ergashadi va o‘zini

rivojlantiradi. Demak, deontologik kompetentlik bevosita ta’lim samaradorligi va sifatiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

So’nggi yillarda O‘zbekistonda ta’lim sohasida amalga oshirilgan islohotlar o‘qituvchi tayyorlash sifatini oshirishga qaratilgan. «O‘qituvchi» professional standarti ishga qabul qilinib, unda o‘qituvchining shaxsiy fazilatlari, shu jumladan «axloqiy tarbiya ko’rsatish», «inson qadr-qimmatiga hurmat», «adolat va xolislik» kabi ko’rsatkichlar kiritilgan.

E.N.Bogdanovning ta’kidlashicha, oliy o‘quv yurtini tugatgandan so‘ng bitiruvchi quyidagi kasbiy fazilatlarga ega bo‘lishi kerak:

— yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlik va amaliy bilim, ko‘nikma va malakalar; umumiy, kasbiy madaniyat va kasbiy etikaning yuqori darajasi;

— kasbiy tashabbus;

— ziddiyatli kasbiy vaziyatlarda o‘zini nazorat qilish qobiliyati;

— qiyin va hayotiy vaziyatlarda, odamga zarar bermasdan tezda to‘g‘ri kabi qaror qabul qilish.

Binobarin, «axloqiy-deontologik» tushunchasi «deontologiya» va «madaniyat» tushunchalarining to‘liq doirasini qamrab oladi, ammo bu ularning oddiy yig‘indisiga qisqartirilmaydi va bu insoniy o‘lchovdagi qadriyatlarni aks ettiradigan yangi yuqori sifatli ta’limdir, ammo bu ularning faol rivojlanishini, kasbiy faoliyatning barcha darajalarida ushbu o‘lchovni amalga oshirishni ham belgilaydi.

Demak, deontologik kompetensiyani kasbiy madaniyatning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri deb hisoblash mumkin. Shuni ta’kidlash kerakki, kasbiy madaniyat – bu shaxs madaniyatining ajralmas qismi, shaxsning ajralmas tuzilishidagi murakkab shakllanish bo‘lib, u kasbiy faoliyat sohasidagi munosabatlarning umumiylikini va shaxsning kasbiy ahamiyatli qobiliyatlari, aqliy, psixologik va jismoniy fazilatlari, motivasion sohasining yuqori sifatini ta’minlaydi va kasbiy faoliyatga ijobiy munosabatni bildiradi. Shu bilan birga, kasbiy faoliyatning tuzilishi ancha murakkab va nafaqat deontologik madaniyat normalarini, balki bilim, ko‘nikma va kasbiy malakalar to‘plamini ham o‘z ichiga oladi.

Umuman olganda, deontologik kompetensiyaning bo‘lajak o‘qituvchi talabasi shaxsining kasbiy tuzilishidagi o‘rni, uning roli va funksiyalari, albatta, uning mazmunini tashkil etuvchi muhim xususiyatlar bilan belgilanadi.

Talabalarning axloqiy va deontologik tayyorgarligi ostida biz o‘qituvchining shaxs madaniyatini bosqichma-bosqich rivojlantirish jarayonini, shaxsning umumiy madaniyatini, uning kasbiy madaniyatini, umumiy madaniy qadriyatlar va me’yorlarni shakllantirishni, kasbiy mahorat, bilim, ko‘nikmalarni rivojlantirishni, kasbiy xulq-atvorning axloqiy normalari, deontologik madaniyatning qadriyatlari va fazilatlari, bo‘lajak mutaxassislarining shaxsiy tarkibidagi hissiy va qadriyat va operasion fazilatlarni tushunamiz.

Ushbu tushunchani ilmiy muomalaga ingliz faylasufi Jeremi Bentam «Deontologiya yoki axloq ilmi» 1834-yilda kiritgan bo‘lsa-da, burch masalasi qadimgi Sharq va G‘arb falsafasida asosiy mavzulardan biri bo‘lgan. Sharq donishmandlari – Alisher Navoiy, Abdulqodir G‘ijduvoni, Ahmad Yassaviy

asarlarida burch, vijdon, adolat tushunchalari yoritilgan.

G‘arb falsafasida esa Immanuel Kantning «kategoriyal imperativi» deontologik etikaning asosiga aylandi: «Har qanday harakatning maksimi shunday bo‘lishi kerakki, u insonparvarlikni har doim maqsad sifatida, hech qachon vosita sifatida emas, qo‘llash istagini umumiy qonun darajasiga ko‘tarishga xizmat qilsin».

Kant ta’kidlaganidek, axloqiy qoidalar shartli emas, balki kategoriyal (shartsiz) bo‘lib, ularga har qanday sharoitda rioya qilish kerak. Bu qarash pedagogik deontologiyaning asosiy printsiplari – o‘quvchini mutlaq qadr-qimmat va maqsad sifatida qarash zarurligini belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni ham ta’limning maqsadlaridan biri sifatida «axloqiy kamolot», «fuqarolik mas’uliyati»ni ko‘rsatadi, bu esa bevosita o‘qituvchining deontologik tayyorgarligini talab qiladi. (4-moddasi)

Pedagogik deontologik kompetentlik – o‘qituvchining kasbiy burch va majburiyatlarini chuqur anglash, ularni har qanday sharoitda amalga oshirish qobiliyati, shuningdek, axloqiy jihatdan murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmasi sifatida ta’riflanadi. U nafaqat rasmiy qoidalarni bilishni, balki ularni ichki qabul qilish, individual qadriyatlar tizimiga aylantirishni va izchil amalda namoyon qilishni nazarda tutadi.

Xulosa qilib aytganda, kelajak maktabi o‘quvchisining yurak va ongiga kirish kaliti deontologik jihatdan tayyorlangan o‘qituvchining qo‘lida. Shu sababli, pedagogik oliy ta’lim muassasalarining asosiy vazifasi – nafaqat «O‘qituvchi», balki «Pedagog» yetishtirishdir, ya’ni bilimdon, mahoratli, lekin bir vaqtning o‘zida yuksak insoniy fazilatlar, kuchli vijdon va cheksiz mehr bilan qurollangan shaxsni yetishtirib chiqarishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Ta’lim-tarbiya – kelajagimiz poydevori. “Xalq so‘zi” gazetasi, 2021-yil 23-avgust.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020-yil 23-sentyabr.

3. Suxomlinskiy V.A. O‘qituvchining insonparvarligi haqida 100 ta masala. – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2019. – 15 b.

4. Маслоу А., Рогерс С. Гуманистическая психология и образование. – Санкт-Петербург: “Питер” нашриёти, 2020. – 77 с.

5. Богданов Е.Н. Формирование и развитие профессионально-нравственной культуры будущего учителя: автореф. ... док. психол. наук: 19.00.13. – М., 1995. – 35 с.

6. Дорошенко В.В. Деонтологическая подготовка будущих педагогов физической культуры: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.08. – Краснодар, 2018. – 24 с.

7. Mamarajabov O. O‘zbek ma’rifatparvarlarining pedagogik qarashlari. – Toshkent: “Fan” nashriyoti, 2020. – 23 b.

8. Mitina L.M. O‘qituvchi shaxsi va kasbiy rivojlanish: Strategiyalar va resurslar. – Moskva: “PER SE” nashriyoti, 2020. – 89 b.